

FÖLDES GYÖRGY

A HALK ÉS A HANGOS: KÁDÁR ÉS CEAUȘESCU KÜLPOLITIKÁJA

Tette ezt az a politikus, aki addig a függetlenség, a szuverenitás és a belügyekbe való be nem avatkozás élharcosa volt. Ceaușescu akkor fordult vissza az általa addig tagadott úton, amikor az már nem vezetett sehova.

■ Az összehasonlítás kezdőpontjának 1965-nek kellene lennie. Ebben az évben került Nicolae Ceaușescu abba a helyzetbe, hogy irányíthassa pártja és országa külpolitikáját. Kádár János ekkor már nyolc éve gyakorolta ezt a tevékenységet. Korábban betöltött pozícióiknak megfelelően mindketten leginkább a belügyekkel foglalkoztak. Aprónak tűnő, de nem teljesen mellékes mozzanat, hogy Ceaușescut ez év márciusában választották a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának főtitkárává. Ezzel az első sor elejére lépett. Kádár három hónappal később átadta miniszterelnöki székét Kállai Gyulának, ettől kezdve „csak” pártja központi bizottságának első titkára volt. Ilyetén ők ketten ekkor egyenrangúak voltak. Politikai befolyás tekintetében egyenértékűségről akkor még nem lehetett beszélni. Nyolc év az nyolc év. Ennyi előnye volt a magyar politikusnak, aki ekkor már az 1956 utáni konszolidáció sikerének köszönhetően erősödő tekintélyű vezetője volt nemcsak a kommunista pártnak, hanem Magyarországnak is. Esetében a „visszavonulás” a végrehajtó hatalom első számú tisztségéből nem a hatalomvesztést jelentette, hanem az önmérsékletet és a távlatos gondolkodást kívánta jelezni. A román politikus előtt még ott állt a tekintély megszerzésének feladata. Első lépései azt mutatták, nem akar pusztá követője lenni elődjének, Gheorgiu-Dejnek. 1965 és 1970 között Ceaușescu olyan belpolitikai kurzust alakított ki, amely a korábbi szigor enyhítésére, a gazda-

ság racionalizálására, az életkörülmények javítására, a szellemi élet valamelyes liberalizálására, a nemzetiségek helyzetének rendezésére irányult.¹

E belpolitikai pillanatkép felvillantása nem elég a külpolitikák megértéséhez, összehasonlításához. Szükség van néhány előzetes megjegyzésre az elemzés előtt. Elsőként arra kell emlékeztetni, hogy a kommunista pártokban Sztálin halála, illetőleg a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusa után követelménnyé vált a kollektív vezetés. Ez azt jelentette, hogy az irányvonalat, a stratégiát és a követendő taktikát érintő kérdéseket a párt testületeinek: a kongresszusnak, központi bizottságnak, politikai bizottságnak (elnökségnek) kellett meghozniuk. Ebben a felállásban a központi bizottság első vagy főtítkárnak a feladata a fontos döntések előkészítése, a végrehajtás megszervezése és ellenőrzése volt. Ez a széles feladatkör emelte e poszt betöltőjét a többi testületi tag fölé. Hatalmi helyzete attól is függött, miként gondolkodott saját szerepéről, meglegedett-e azzal, hogy *primus inter pares*, vagyis az első legyen az egyenlők között, hogy volt-e saját programja, elképzelése a párt és az állam teendőiről; kezdeményezett-e vagy teret engedett a kezdeményezéseknek.

Témánk szempontjából fontos kiemelni, hogy a politika és ezen belül a külpolitika működési logikája segítette a személyes ambíciókat. A szocialista országok közötti kapcsolatokban nem okozott nehézséget, ha a párt vezetője nem töltött be államfői vagy miniszterelnöki tisztséget. Idővel azonban – a hatvanas évek végétől, a Nyugat irányában történő nyitás, az enyhülés időszakában egyre több dolog szólt amellest, hogy a párt és az állam vezetője egy és ugyanaz a személy legyen. Az összekapcsolás egyszerre jelezte kifelé és befelé a párt és a nemzet egységét. Egyik előnye ennek a megoldásnak az volt, hogy a hatalmi realitásokat elfogadó, a gazdasági kapcsolatok bővítésében érdekelt nyugati államok vezetői így egy asztalhoz ülhettek, megállapodásokat köthettek a kelet-európai államok valóságos irányítóival. Az utóbbiak számára pedig belpolitikai haszonnal járt a tekintélyes nyugati politikusokkal történő érintkezés. Ezzel magyarázható, hogy a hetvenes években a szocialista országok pártvezetőinek nagyobb része egyúttal az államfői posztot is elfoglalta.²

Ebbe a sorba tartozik Ceaușescu is, aki előbb államelnök, majd 1974-ben köztársasági elnök lett. Esete annyiban különbözik a többiekétől, amennyiben ezzel az aktussal olyan hatalom összpontosult a kezében, amellyel a többiek nem rendelkeztek. Ám ugyanaz, ami előnyt jelentett a külpolitikában, hátránnyá válhatott a belpolitikában. Csökkent a párt vezető testületeinek politikaformáló szerepe, és ezzel megszűnt a belső kontroll, csökkent a politikai hibák önkorrekciós lehetősége. Romániában ezzel érte el a tető-, helyesebben a mélypontját az a folyamat, amely az ellenzéki pártok megszüntetésével, a szociális érdekképviseletek szerepének korlátozásával, a nyilvánosság kisajátításával indult még a szovjetizálás idején, és vezetett neosztálinista diktatúrához a hetvenes években.

Ketten hiányoznak a pártot és államot egyszerre vezetők sorából. Edward Gierek, aki az 1970-es tenger melléki munkásmegmozdulások után emelkedett pártvezetői posztra, és Kádár János, aki meglegedett az Elnöki Tanács tagságával. A hetvenes évektől ez is elégnak bizonyult ahhoz, hogy a legmagasabb szinten fogadják, illetve látogassák vezető nyugati politikusok.

A külpolitikák személyi és intézményi vonatkozásainak érintése után érdemes röviden fölrajzolni azokat a történelmi és strukturális tényezőket, azokat a koordinátákat, amelyek között a két ország vezetőinek alakítaniuk kellett külpolitikai doktrínájukat. Magyarország a maga tízmilliós népességével és a világ-

háborúk utáni igazságtalan békék következtében előállt területi veszteségek nyomán és annak következtében, hogy több millió magyar a határain kívül rekedt, inkább kisebb, mint közepes méretű nemzetállammá vált.³ Gazdaságföldrajzi adottságainak és az ötvenes évek erőltetett iparosítási politikájának köszönhetően és annak következtében, hogy felgyorsult a nemzetközi munkamegosztás, specializálódás folyamata, Magyarország az átlagosnál aktívabb külkereskedelemre kényszerült. E függés mellé társult egy másik: a politikai. E kettő a szovjet érdekszférához láncolta az országot, amelyre árnyékot vetett a második világháborús szerepvállalás, a sztálinista diktatúra. Az 1956-os felkelés minden tekintetben javulást ígért.⁴ Leverése viszont fokozta a függést a Szovjetuniótól és a vele szövetséges országoktól – beleértve Romániát is, amely Nagy Imrének és csoportjának deportálásával fontos szerepet vállalt magára. 1956 után Magyarország destabilizációs fenyegetést jelentett a szovjet befolyási övezet országai számára.⁵

Ezt és a nyugati kapcsolatok javíthatatlanságát belátva a magyar külpolitika az 1956 és 1960 közötti években a szövetségesi viszonyok javítására összpontosított, és igyekezett megszabadulni a nacionalizmus címkéjétől. Ebből következett a megtorlás, a kormányzati szigor és az antinacionalista ideológiai alapállás is.

Majd a konszolidáció eredményeire támaszkodva a hatvanas évek elején elindult egy antinacionalista nemzetépítés is, amely az érintkezési lehetőségek szélesítésre tett próbálkozásokon túl nem terjedt ki a határon túli magyarságra.⁶ A modernizációs folyamat, a gazdaság és a társadalom változó igényei, illetve a béke megőrzésének követelménye a nyugati viszonylat felértékelődéséhez vezetett a hatvanas évek elején. Ez a komplexum a nyitás irányába terelte a magyar külpolitikát. 1966-ban a Magyar Szocialista Munkáspárt IX. Kongresszusa megfogalmazta külpolitikai doktrínáját. E szerint a prioritási sorrend: a viszony ápolása és fejlesztése a Szovjetunióval, illetve a Varsói Szerződés és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának tagországaival; a többi szocialista országgal – külön kezelve Kínát és Albániát. A harmadik helyen a világ haladó és függetlenségi mozgalmainak segítése, a felszabadult országokkal való együttműködés következett. Végére maradtak a fejlett tőkés országokkal fenntartott kapcsolatok, amelyekben ugyancsak bővíteni akart a magyar párt. Igaz, azzal a kitételrel, hogy az onnan kiinduló megosztási kísérleteket elutasítja, de a maga részéről szolidáris a tőkés országokban harcoló munkásmozgalmakkal. A doktrína a nemzeti érdekek védelmét a proletár internacionalizmushoz kapcsolta. A kongresszusi határozat szerint a szocialista országok gazdaság együttműködésének alapja rendszerük, céljaik és érdekeik azonossága. Ezen az alapon kell összhangba hozni a nemzeti és a közös érdekeket.⁷

Más utat járt be a román kommunista párt 1956 után. Az alacsonyabb gazdasági fejlettség okán itt a modernizáció, az iparosítás még nagyobb hangsúlyt kapott. A román nemzetépítési stratégia középpontjában az egységes nemzetállam belső és külső megerősítése állt. Ezt olyan körülmények között kellett végrehajtani, amikor az országban jelentős magyar, szász (német) és délszláv nemzetiség élt, miközben az egykori Besszarábiát jelentős részben románok, illetve moldávok lakták. A szovjet–román viszonyban Sztálin halála és különösen az SZKP XX. Kongresszusa után egyre több feszültség vált kitapinthatóvá. Ezt alapvetően a Hruscsov nevéhez kötődő desztálinizációs folyamat okozta, amely a román párt belső hatalmi viszonyainak felborulásával fenyegetett.⁸ Hruscsov 1958-ban Kádárral és Dejzsel is tárgyalt a szovjet csapatok kivonásáról. A ma-

gyar vezető – belpolitikai okokból – nem élt a lehetőséggel, román kollegája viszont igen.

A román–szovjet kapcsolatok alakításában, megromlásában egyre nagyobb szerepet kapott a gazdasági tényező. A román pártvezetés elutasította a szocialista gazdasági integráció elmélyítését, mert félt attól, hogy az alárendelt és kiszolgáltatott helyzetben tartaná országát, és joggal vélekedett úgy, hogy a keleti technológia átvétele nem elégséges a fejlett országok utoléréséhez.⁹ Egy irányba mutattak a politikai és gazdasági megfontolások. Románia behozatalában a gépek és a berendezések egyharmadot tettek ki 1960-ban, 1967-ben már majdnem felét. Ezt a számot együtt kell tekintenünk a külkereskedelem országonkénti alakulásával. A Szovjetunió a román behozatalban 41%-os részt foglalt el 1960-ban, 1967-ben már csak 26%-ot. Hasonló tendencia érvényesült a KGST-országokkal folytatott kereskedelemben. Az NSZK részesedése az importból 7%-ról 17%-ra nőtt. A román kivitelben 39%-ról 31%-ra esett vissza a szovjet viszonylat. Közben az NSZK-ba irányuló export 6%-ról csak 7%-ra tudott emelkedni. Csak összehasonlítás kedvéért: ugyanebben az időszakban a magyar külkereskedelemben a Szovjetunió részesedése mindkét tekintetben emelkedett, és meghaladta az egyharmadot.¹⁰

A román párt függetlenedése 1964 elején vált nyilvánvalóvá, amikor a bukaresti pártvezetés felajánlotta, hogy közvetít a szovjet és a kínai pártvezetés között az egyre kiélesedő vitájuk megszüntetése érdekében. Ebből az alkalomból a román párt megkérdőjelezte az SZKP vezető szerepét a kommunista mozgalomban, elfogadhatatlannak minősítette a nemzeti szuverenitás bármilyen korlátozását. Ezt a gazdasági együttműködésre is, tehát az integrációra is vonatkoztatta.¹¹ Ez a nyílt kiállítás óriási visszhangot váltott a világban. Az 1960-as évektől kezdődően a kétoldalú nemzetközi tárgyalásokról kiadott közös közlemények szövegéből nem hiányozhatott a függetlenség, a szuverenitás, a jogegyenlőség, a belügyekbe való be nem avatkozás, a kölcsönös előnyök fontosságának a hangsúlyozása.¹² Az említett párthatározat, majd Ceaușescu 1965-ös, a román párt kongresszusán mondott beszéde szerint ezeket az elveket a kommunista pártok közötti kapcsolatokra is érvényesnek kell tekinteni.¹³ Mindenki értette, hogy ez a szöveg a szovjet hegemonia elutasításáról is szól.

Ezzel elérte az ahhoz a ponthoz, amely lehetőséget ad az előzmények és körülmények rövid áttekintése után a kiinduló helyzet jellemzésére. Miként értékelték a hidegháború idején a politikusok, a szakértők és nyomukban a témával foglalkozó történészek a szocialista országok külpolitikáját? Minősítésük fő szempontja az volt, hogy milyen mértékben tudták a szocialista országok bővíteni mozgásterüket, mennyiben függetlenedtek a Szovjetuniótól. Az érintett államok így a képzeletbeli Moszkva–Washington-tengelyen kapták meg a sorszámkukat. A legtöbb jó pontot az kapta, aki a legtávolabb merészkedett Kelettől és a legközelebb jutott Nyugathoz. Ezen az alapon a román külpolitika az egyértelmű győztese az 1956 és 1965 közötti időszaknak.

Vagy mégsem? Árnyaltabb lesz-e az összkép, ha más kritériumokat is bevonunk az értékelésbe. Így azt is vizsgálunk kell, hogy a külpolitikák mennyiben segítettek a nemzeti érdek érvényesülését, az országot irányító vezetőcsoport belpolitikai céljainak megvalósítását. Amennyiben e két szempont alapján értékelünk, akkor arra kell jutnunk, hogy az 1956 utáni tíz évben a nemzeti érdek érvényesítése és a belpolitikai célokat segítő diplomácia elsősorban nem a keletnyugati erőterben működött, hanem a keletin belül.¹⁴ Moszkvával együttműköd-

ve vagy vele szemben kellett érvényre juttatni a nemzeti érdekeket és formálni a belpolitikát. E két nézőpontból némileg változik az összehasonlítás eredménye. Nem azért, mert a román bel- és külpolitika ne lett volna összhangban, hanem azért, mert a magyar belpolitika céljaiban és módszereiben is eltért az akkori szovjet sztenderdtől. Ugyanez nem mondható el a románról, amely követte azt.¹⁵ A román külpolitika szolgálta az egységes román nemzet megteremtésére irányuló törekvést, a modernizáció gyorsítását. E folyamat kelleke volt a függetlenség és a szuverenitás, a távolodás a Szovjetuniótól. Ezzel szemben az antinacionalista magyar nemzetépítési politikának, a szövetkezetesítés és az iparosítás után kialakult társadalmi és gazdasági struktúra megszilárdításának stratégiája azt feltételezte, hogy a szovjet nyersanyag és energiaellátás, illetve a szovjet piac biztos háttere marad a magyar gazdaságnak. A társadalmi béke és egyensúly megteremtésére és fenntartására irányuló politikának ugyancsak kelleke volt a szovjet jelenlét, amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a lakosság elfogadja az 1956 utáni realitásokat, az MSZMP belpolitikáját, és „belakja” az így előtte nyíló teret. A magyar pártvezetés ezt az irányvonalat el tudta fogadtatni a szovjet vezetőkkel. Ez külpolitikai siker volt.

Az SZKP kezdetben nem hangoztatott fenntartásokat a magyar reformpolitikával kapcsolatban, ezt demonstrálta Leonyid Brezsnyev beszéde az MSZMP 1966-os Kongresszusán. A végleges tudomásulvétel 1967 szeptemberében, a szovjet párt- és kormányküldöttség látogatásán történt meg. Brezsnyev egyedül a szövetkezetek önállósága és földtulajdonlása miatt aggódott.¹⁶ Ily módon a gazdasági reform három külső feltétele közül az első, a szovjet beleegyezés megvalósult. Hátra volt még a másik kettő: a KGST-integráció mechanizmusának reformja, különös tekintettel a vállalati önállóságra és a piaci szabályozásra is épülő együttműködésre. Ezt kellett volna kiegészítenie a tőkés világgazdasági kapcsolatok kiszélesítésének, ami a nyugati technika és – adott esetben – tőke bevonásával segíthette a gazdaság korszerűsítését és versenyképessé tételét. Ebben a két vonatkozásban 1968-ban és az azt követő években már nagyobb volt az ellenállás, és nem csak a szovjet párt részéről.

1967 a román külpolitika függetlenségét jelző lépéssel kezdődött. Románia és a Német Szövetségi Köztársaság között diplomáciai kapcsolat létesült. Úgy, hogy a bukaresti vezetés erről nem egyeztetett a Varsói Szerződés többi tagjával, sőt felrúgta azt a megállapodást, miszerint a kapcsolatok rendezésének egyeztetett forgatókönyv szerint és sorrendben kell megtörténnie. Ez a „különutas” cselekedet nagy felháborodást váltott ki ebben a körben. A szovjetek a semmibe vételük, a lengyelek a határaik féltése okán, a keletnémetek a nemzetközi elismerésük akadályozása miatt dühöngtek. A magyarok pedig azért, mert ők az előbbiekek kérésének, nyomásának engedve függesztették fel a diplomáciai viszony létesítésével kapcsolatos, előrehaladott tárgyalásokat. Kádár tombolt.

Ez év áprilisában tartották Karlovy Varyban az európai kommunista és munkáspártok konferenciáját, amelyen a román párt nem vett részt. Távolmaradásának fő oka volt, hogy jelezni kívánta, nem enged az önállóság és az egyenlőség követelményéből. Kádár az értekezleten elmondott beszédében azt hangsúlyozta, hogy a pártok önállóak, de még belpolitikájukban sem nélkülözhetik a többi párt tapasztalatait. A nagy tanácskozásokra szükség van a kollektív biztonság erősítése és az imperializmus elleni harc miatt.¹⁷ A román párt viszont tovább folytatta saját vonalát, és ugyancsak megkeserítette a kommunista pártok világertekezletének előkészítését. 1968 márciusában éppen az e tárgyban össze-

hívott budapesti tanácskozáson akasztott tengelyt a többséggel, amennyiben azt a feltételt szabta részvételének, hogy egy pártot sem érhet bírálólat. A szír párt nem tartotta magát ehhez, és támadta a román párt közel-keleti politikáját. A Paul Nicolescu-Mizil vezette küldöttség hazautazott, pártja rendkívüli központi bizottsági ülésen ítélte el a pártok önállóságának a megsértését.¹⁸

Az ügy előzménye, hogy a román vezetés külön úton járt a világpolitikában is. 1967 júniusában az arab–izraeli háború kapcsán összehívott moszkvai tanácskozásra – amelyen ott volt Joszip Broz Tito jugoszláv vezető is – Ceaușescu elutazott, de nem írta alá az Izraelt elítélő közös nyilatkozatot. Ezzel a példátlan akciójával Nyugaton tovább növelte reputációját. A román párt feszegette a túrési határokat, de egyúttal vigyázott arra is, nehogy túlfeszítse a húrt. A bukaresti vezetés a nyílt szakítás kockázatát külső segítség hiányában nem vállalhatta, de nem is akarta, hiszen nem a rendszerét, hanem az országát akarta közelíteni a Nyugathoz.

1968 csehszlovákiai eseményei jól mutatták a két párt, a két politikus cél- és eszközrendszerének különbségét. Kádár üdvözölte a prágai tavaszt, védte a szovjet, lengyel, keletnémet bírálólatoktól az útkereső Alexander Dubčeket. Ezt tette márciusban Drezdában, májusban Moszkvában és júliusban Varsóban. Csakhogy itt már őt is figyelmeztették: nehogy Magyarország legyen a következő gyenge láncszem. A magyar vezető közvetíteni igyekezett. Brezsnjevtől türelmet, Dubčeketől nagyobb határozottságot, keményebb fellépést kért. Próbálkozásai nem jártak sikerrel. Utoljára három nappal az invázió megindítása előtt próbálta meggyőzni a csehszlovák vezetőt.¹⁹

Ceaușescu esete más. Őt meg se hívták ezekre a találkozókra, mert nem bíztak benne. Ezt a tényt ő pártja s a maga javára használta ki. Mindvégig kiállt amellett, hogy a csehszlovák pártnak joga, hogy saját belátása szerint alakítsa politikáját. Hangoztatta: senkinek nincs joga beavatkozni Csehszlovákia belügyeibe. Tette ezt annak ellenére, hogy nem rokonszenvezett a prágai tavasz eszméivel, a demokratizálással, a gazdaság piaci alapú működésével. Bár az igazsághoz tartozik, hogy az 1960-as évek második felében a román párt is tett olyan gesztusokat, amelyek a demokratizálás, a nemzetiségi politika pozitív változásának irányába mutattak. A gesztusok száma megszorodott 1968 nyarán, először azért, mert a varsói diákmegmozdulás, a nyugati diáklázadás és a csehszlovákiai demokratizálódási folyamat intő jel volt. A bukaresti vezetés meg akarta előzni, hogy valami hasonló vegye kezdetét az országban. Csehszlovákia megszállása után pedig azért jöttek újabb gesztusok, mert azzal, hogy elítélte a bevonulást, Románia elszigetelődött a Varsói Szerződésen belül. Ebben a helyzetben ismét a társadalmat mozgósította a vezetés, hogy elrettentse formális szövetségeseit attól, hogy esetleg Romániának is „segítséget nyújtson”.²⁰ Ceaușescu nyugati elismertsége ugrásszerűen javult. Májusban Charles de Gaulle látogatott Bukarestbe. Egy évvel később, 1969. augusztus elején az új amerikai elnök, Richard Nixon érkezett Romániába. A vele folytatott megbeszéléseken Ceaușescu úgy viselkedett, mint egy független állam első embere, aki tájékozott a nemzetközi politikában. Például arról igyekezett meggyőzni az amerikai elnököt és külügyminiszterét, hogy Kínát el kell fogadni világpolitikai tényezőként. Nixon és Kissinger elvileg egyetértettek, de szkeptikusan fogadták az érvelést.²¹ Három évvel később azonban az amerikai elnök Pekingbe látogatott. Persze nem azért, mert Ceaușescu meggyőzte őt, hanem mert ki akarta játszani a kínai kártyát a szovjetek ellen. Ettől még a román vezető – nem teljesen alaptalanul – hihette,

hogy ő is „nagy pályás” játékos. Ennek érdekében rendkívül sokat utazott. 1971-ben, amikor a szovjet–kínai kapcsolatok mélypontra jutottak, a román pártfőtitkár, államelnök Pekingbe látogatott, ahol nem emelt szót a kínai vezetők szovjetellenes kirohanásai ellen.²²

Románia 1971-ben GATT-tag lett, 1972-ben felvették a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba. Első szocialista országgént kötött megállapodást a Közös Piaccal. A román vezető 1972-ben afrikai, egy év múlva latin-amerikai körutat tett. Románia közeledni igyekezett az el nem kötelezettek mozgalmához, és mint fejlődő ország az 1973-as olaj- és energiaválság után csatlakozott az új, igazságos gazdasági világrendet követelők sorához. 1974-ben Bukarestben világnépesedési konferenciát rendeztek.²³ 1975-ben Románia megkapta az Egyesült Államoktól a legkedvezőbb kereskedelmi elbírálást. 1978-ban Londonban, egy évvel később Washingtonban is ünnepélyesen fogadták a román köztársasági elnököt. Ceaușescu diplomáciai aktivitása uralmának végéig hasonló szinten maradt. Ebben nem kis szerepet játszott az, hogy úgy ítélte meg, nemzetközi reputációja erősíti belső helyzetét, belpolitikája elfogadottságát. A nyolcvanas évek elejéig feltehetően így is volt. Ez a megfontolás vezethette 1989 decemberében is, amikor a temesvári események ellenére sem mondta le iráni útját. (Természetesen ebben nagyobb szerepet kapott, hogy nem látta a veszélyt, vagy ő és pártja éppen ezzel kívánta leplezni annak nagyságát.)

Kádárnak nem adatott meg, de nem is törekedett arra, hogy nagytengeri hajós legyen, jobban szeretett csendesebb vizeken hajózni. Ő nem járt sem Afrikában, sem Amerikában. Sőt a nyolcvanas években nem élt a felkínált lehetőséggel, nem látogatott el az Egyesült Államokba. 1967 után a magyar vezetés többször is kísérletet tett arra, hogy tagja legyen a Valutalapnak és a Világbanknak, de a szovjet ellenállás miatt erre csak 1982-ben került sor. Magyarország a hetvenes évek második felétől külső eladósodásának hatására helyezte a világgazdasági kapcsolatokat kiemelt helyre. A magyar vezető harcolt a KGST reformjáért, román kollegája akadályozta azt.

Eltérő volt a személyiségük, a stílusuk, belpolitikájuk, éles ellentét feszült közöttük a romániai magyarság helyzete és jövője ügyében. Ebben a kérdésben Ceaușescu maradéktalanul kihasználta többszörös helyzeti előnyét, azt, hogy országa lakossága nagyobb, hogy „birtokon belül” van; mellette állnak a békeszerződések; az európai országok a status quo megőrzésében érdekeltek stb. Kádár – szövetségesek hiányában – nem kockáztatott, és csak a nyolcvanas évek végén járult hozzá, hogy pártja a nyilvánosság előtt is vállalja a konfliktust Ceaușescu nemzetiségi politikájával.²⁴ Sokat elárul azonban, hogy a román vezető 1967 után csak a szocialista országok itt rendezett tanácskozásai alkalmával jutott el Budapestre, Kádár is csak egyszer, 1972-ben utazott el Bukarestbe. 1977-ben Nagyváradon és Debrecenben találkoztak. A magyar vezető, ha már hatni nem tudott a román főtitkár politikájára, nem volt hajlandó legitimálni azt.

Míndez mégsem elég a magyar és a román vezető külpolitikájának összehasonlításához. Mégpedig azért nem, mert a különbségek mellett azonosságok is voltak külpolitikájukban. Ezek jelentőségét fokozta, hogy nem korlátozódtak taktikai ügyekre, hanem egy stratégiai kérdésben is egyetértés volt közöttük. A hatvanas évek közepétől mind a román, mind a magyar katonai és külügyi vezetés törekedett arra, hogy a Varsói Szerződés szervezete és működése kikerüljön az egyértelmű szovjet alárendeltségből. Az egyik fő vitakérdés az volt, hogy ki rendelkezik a csapatok fölött békeidőben, illetve hadiállapotban. A másik és

örök vitatémát a katonai kiadások jelentették. A szovjet vezetés szerette volna, ha szövetségesei többet vállalnak, hogy mérsékelhesse a maga – mint kiderült – tarthatatlanul magas honvédelmi költségvetését. Ezekben az ügyekben Magyarország és Románia álláspontja között csak a mértékek és a vitamódszerek különböztek. Kádárnak eszébe nem jutott volna, hogy odáig menjen, mint Ceaușescu 1978-ban a rakétatelepítések idején. Ő akkor a szovjet követelések ellenére 5%-kal csökkentette a hadikiadásokat, és ezt a szokásos nagy csinnadrattával nyilvánosságra is hozta.²⁵ Ebben a témában a román álláspont nem változott az 1980-as évek elején, a hidegháború újbóli kiéleződésének idején sem.

Különbég volt Kádár és Ceaușescu között a katonai erőegyensúly fenntartásának szükségességét illetően. Azt azonban Kádár is egyértelművé tette, hogy a fegyverkezés terén országa csak a teherbíró-képességének megfelelően tud szerepet vállalni.²⁶

Egy stratégiai kérdésében viszont azonos volt a két politikus álláspontja. Mégpedig a nyugati irányú nyitás és az enyhülés ügyében. Ennek mindketten kiemelt jelentőséget tulajdonítottak. Ez legelőször akkor vált nyilvánvalóvá, amikor 1969-ben a Willy Brandt vezette német szociáldemokrata párt hatalomra került az NSZK-ban. Az ezzel kapcsolatban összehívott moszkvai tanácskozáson Kádár és Ceaușescu képviselte azt az álláspontot, hogy az így létrejött lehetőséget ki kell használni.²⁷ A magyar vezető ettől az időponttól kezdve mindig következetesen az enyhülési folyamat elmélyítéséért és kiszélesítéséért dolgozott. Lényegében ugyanazt képviselte, mint a román párt főtitkára. Azzal a különbséggel, hogy ő nem vitte nyilvánosság elé a vitáját a szovjet pártvezetőkkel, de azt javasolta, hogy tárgyaljanak, kössenek kompromisszumokat annak érdekében, hogy az enyhülés folytatódjon.²⁸ Kádár kevesebbet beszélt, de többet tett az enyhülésért, ha a gazdaságot, kultúrát és a társadalmi érintkezést is bevonjuk vizsgálatunk körébe.

A nyolcvanas években megváltozott a két ország, a két politikus helyzete és megítélése. Változott a külpolitikájuk is. Magyarország egyfajta közvetítő szerephez jutott, felértékelődött a nemzetközi politikában. Ekkortájt a magyar vezető belső körben azt mondta: a többi szocialista országgal szemben Romániát a kül-, Magyarországot a belpolitikája miatt preferálja a Nyugat. Mindenesetre a magyar vezetés a liberalizálással, az emberi jogokra való odafigyeléssel, reformokkal, a nyugati tőke bevonásával válaszolt a súlyosbodó gazdasági nehézségekre. Magyarország a korábbi egyoldalú függésből az évtized második felére kettős függésbe került, mert adóssága gazdasági függésbe hozta a Nyugattól. Ez a tény ki kellett hogy hasson gazdaságpolitikájára, reformjaira, de a belpolitikájára is.

A román pártvezetés a nyugati függést elkerülendő az adósságok visszafizetése mellett döntött. Megpróbálta gazdasági kapcsolatait javítani a KGST-országokkal, nyomást gyakorolt a Szovjetunióra annak érdekében, hogy az növelje nyersanyag és energiaszállításait. Csakhogy ekkor már az összes európai ország nehéz helyzetbe került. A neosztálinista diktatúra, a súlyosan megromlott életkörülmények, az emberi jogok megsértése aláasta Ceaușescu nemzetközi presztízsét. Ezen az sem segített, hogy Románia – szemben Magyarországgal – nem követte a szovjet bojkottot, és részt vett a Los Angeles-i olimpián.

Románia leértékelődése akkor vált teljessé, amikor Mihail Gorbacsov került az SZKP élére. Úgy is fogalmazhatunk: Kádár előrefelé kereste a megoldásokat, utat engedett a változásoknak, a peresztrojka visszaigazolta őt. Igaz, később

mennie kellett, távozása utólag a békés átmenet előjátékának is tekinthető. Ceaușescu ellene volt a reformoknak, alárendelte a társadalmat a politikájának, és ezt a tényt nacionalizmusa, szocialista frazeológiája már nem leplezhette.

Az 1989-es lengyelországi és magyarországi változások hozták az utolsó és egyúttal végső fordulatot a román elnök külpolitikájában. Ősszel mindent elkövetett azért, hogy a Varsói Szerződés megtárgyalja a helyzetet, és igyekezzen elejét venni a rendszerváltozásoknak.²⁹ Tette ezt az a politikus, aki addig a függetlenség, a szuverenitás és a belügyekbe való be nem avatkozás élharcosa volt. Ceaușescu akkor fordult vissza az általa addig tagadott úton, amikor az már nem vezetett sehova.

■ JEGYZETEK

1. Lásd erről: Stephen Fischer-Galati: *Twentieth Century Romania*. Columbia University Press, New York, 1991; Cathrin Durandin: *A román nép története*. Maecenas, Bp., 1998; Vladimír Tismăneanu: *Stalinism for All Seasons*. A Political History of Romanian Communism; Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974*. Pro-Print, Csíkszereda, 2011.
2. Így volt ez Csehszlovákiában, ahol Gustáv Husák 1971-ben lett köztársasági elnök. A bolgár Todor Zsivkov 1976-ban lett az államtanács elnöke, ugyanúgy, mint Eric Honecker az NDK-ban. Leonid Brezsnyev az új szovjet alkotmány elfogadásával lett a Legfelsőbb Tanács elnöke is.
3. A Magyarországon élő jelentősebb számú német, szláv és roma kisebbségeknek nem voltak sem államalkotó, sem elszakadási törekvéseik. Lásd pl. Tóth Ágnes: *Németek Magyarországon 1950–1970*. Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum Kiadó, Bp., 2020.
4. Ezt egy pillanatban maga a szovjet kormány is megígérte, amikor 1956. október 30-ai nyilatkozatában az egyenjogúságra, a belügyekbe való be nem avatkozásra épülő külkapcsolatok szükségességét, a korábbi hibák kijavítását hangsúlyozta. A nyilatkozat szövege: *Döntés a Kremben – A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Szerk. Vjacseszlav Szereda és Rainer M. János. 1956-os Intézet, Bp., 1996. 200–203.
5. Ezzel magyarázható az a kegyetlen megtorlás, ami Romániában zajlott a magyar eseményekkel összefüggésben. A téma irodalmából: Dávid Gyula: *1956 Erdélyben és ami utána következett*. Nap Kiadó, Bp., 2016.
6. Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés, 1956–1989*. Napvilág Kiadó, Bp., 2007. 30–31.
7. *A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. Kongresszusának jegyzőkönyve*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1967. 24–28. és 450–451.
8. Cezar Stancu: *The End of Liberalization in Communist Romania*. The Historical Journal December 2013. Vol. 56. 1064–1066.
9. Az 1963-ban kiteljesedő konfliktusról: Feitl István: *Talányos játszmák – Magyarország a KGST erőterében*. Napvilág Kiadó, Bp., 2016. 197–229.
10. *Nemzetközi Statisztikai Évkönyv 1970*. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. Az adatok a 310. és a 314. oldalról, kerekítve. A témáról: Ronald H. Linden: *Socialist Patrimonialism and the Global Economy. The Case of Romania*. International Organization. Spring 1986. Vol. 40.
11. *A Román Munkáspárt Központi Bizottságának határozata*. Korunk 1964. máj.
12. Ezek az elvek először 1954-ben Csou En-laj kínai és Dzsaváharlál Nehru indiai miniszterelnökök találkozásán kerültek egy „csomagba” Panca Sila néven. Eredetileg az öt elv: egymás területi integritásának, szuverenitásának tiszteletben tartása, a meg nem támadás, az egyenlőség, a kölcsönös előnyök és a békés egymás mellett élés. E kritériumokat az el nem kötelezett országok tették a nemzetközi kapcsolatok normájává.
13. Előre 1965. júl. 20.
14. Lásd erről a *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai* című könyvem I. kötetét. Napvilág Kiadó, Bp., 2015. 34–35.
15. A már idézett Stancu tanulmányában arról ír, hogy a Dej-féle nemzetépítési elgondolás erősen emlékeztetett a „szocializmus egy országban” Sztálin nevéhez kötődő koncepciójára.
16. Földes György: *Kádár János külpolitikája ...i. m. II. kötet. Jegyzőkönyv*
17. Népszabadság 1967. ápr. 26. Kádár hozzátette: a magyar párt nem csak háborút nem akar, de hidegháborút sem, a békés egymás mellett élésért tevékenykedik.
18. A román sajtó teljes terjedelmében leköszölte a román küldöttség vezetőjének beszédét, majd a párthatározatot. Előre 1968. márc. 1. és 2. A román pártvezetés kampányt indított annak jelzésére, hogy a társadalom egyetért ezzel a politikával.
19. Erről az utolsó, drámai megbeszélésükről készült jegyzet megtalálható a *Kádár János külpolitikája...i. m. II. kötetében*.
20. 1968. június végén a párt főtitkára vezető magyar értelmiségiekkel találkozott. (Az ott elhangzott felvetések után a következő két évben javulás volt tapasztalható a nemzetiségi politikában.) Augusztus végén a mozgósítás jegyében Ceaușescu nagygyűlések sorát tartotta az ország nagyvárosaiban, így Erdélyben is, ahol több helyen magyarul is köszöntötte a hallgatóságát.
21. Az 1969. augusztus 2-i beszélgetésről készült emlékeztető. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d183>
22. Ezért nem fogadta őt útban hazafelé Brezsnyev, és ezért bírálta őt Alekszej Koszigin a moszkvai repülőtéren. Őm a román vezető keményen állta a sarat. Más kérdés, hogy kínai útja eldurvította belpolitikáját.

23. Jason L. Finkle – Barbara B. Crane: *The Politics Of Bucharest Population Development and the International Economic Order*. Population and Development Review Vol. 1. No. 1. sep. 1975.
24. Földes György: *Kádár János és az erdélyi magyarság*. In: *Nemzetiség, felelősség*. Írások Gáll Ernő emlékére. Szerk. Földes György, Gálfalvi Zsolt. Napvilág Kiadó, Bp., 2005. 89–102.
25. Előre 1978 nov. 26–dec. 2.
26. MNL OL M-KS 288. f.5/886. o. e. Jelentés a hét európai szocialista ország vezetői, a Varsói Szerződés tagállamai párt- és állami vezetőinek moszkvai találkozájáról. /1983. június 28./
27. Uo. 288. f. 5/507. ő. e. Jelentés az európai szocialista országok párt és állami vezetőinek találkozájáról.
28. *Kádár János előadói beszéde az MSZMP KB 1978. áprilisi ülésén*. In: Kádár János: *A szocializmusért, a békéért*. Beszédek és cikkek. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1978. 590–592.
29. Alekszandr Sztikalin: *Gorbacsov és Ceausescu utolsó találkozója*. <https://core.ac.uk/download/pdf/327111535.pdf>

